AMIR TEMUR DAVLATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTIDA MANSABDOR SHAXSLARNI TANLASH MEZONLARI: “TEMUR TUZUKLARI” ASOSIDA TAHLIL

Xalimov Zafar Xatamovich
Impuls Tibbiyot Instituti Ta’lim sifatini ta’minlash bo‘limi boshlig‘i,
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Temur tuzuklari” asari asosida Amir Temur davlatchiligining shakllanishi va taraqqiyotida mansabdor shaxslarni tanlash mezonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat boshqaruvida kadr tanlash masalasi faqat siyosiy yoki ma’muriy ehtiyoj sifatida emas, balki davlat barqarorligini ta’minlovchi ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy tamoyil sifatida yoritiladi. “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda nasl-nasab, shaxsiy yaqinlik yoki tasodifiy sadoqat emas, balki aql-zakovat, tajriba, adolat, sadoqat, jasorat, maslahatga moyillik, mas’uliyat va davlat manfaatini ustuvor qo‘yish kabi mezonlar muhim o‘rin tutgani asoslab beriladi. Maqolada ushbu mezonlarning Amir Temur davlatining siyosiy barqarorligi, boshqaruv intizomi va ma’muriy samaradorligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temur tuzuklari, davlatchilik, mansabdor shaxslar, kadrlar salohiyati, boshqaruv mezonlari, adolat, maslahat, sadoqat.

Kirish. Davlat boshqaruvi tarixida kadrlar masalasi har doim strategik ahamiyat kasb etgan. Har qanday davlatning barqarorligi, siyosiy mustahkamligi va taraqqiyoti faqat hukmdorning shaxsiy salohiyati bilan emas, balki uning atrofida shakllangan boshqaruv tizimi, amaldorlar tarkibi va ularni tanlash mezonlari bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan Amir Temur davlatchiligi tajribasi alohida ilmiy ahamiyatga ega, chunki Temur saltanati qisqa tarixiy davr ichida kuchli markazlashgan davlatga aylangan va keng hududlarda tartib, intizom hamda boshqaruv tizimini shakllantira olgan [3, 10].

Amir Temur boshqaruv tajribasini o‘rganishda “Temur tuzuklari” muhim tarixiy-manbaviy ahamiyatga ega [1]. Mazkur asarda davlatni idora qilish, lashkar tuzish, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdor shaxslarni tanlash, ularga munosabat bildirish, ularni rag‘batlantirish yoki jazolash kabi masalalar bo‘yicha muhim qarashlar ifodalangan. Ayniqsa, mansabdor shaxslarni tanlash mezonlari Amir Temur davlatchiligining ichki mohiyatini anglashda asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi [2].

Ushbu maqolaning maqsadi — “Temur tuzuklari” asosida Amir Temur davlatida mansabdor shaxslarni tanlashda amal qilgan mezonlarni aniqlash, ularning ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy mazmunini ochib berish hamda bu mezonlarning davlat barqarorligi va taraqqiyotidagi o‘rnini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism. “Temur tuzuklari”da davlat boshqaruvi shunchaki ma’muriy buyruqlar tizimi sifatida emas, balki tartib, adolat, maslahat, sadoqat va mas’uliyatga asoslangan murakkab boshqaruv madaniyati sifatida namoyon bo‘ladi [1]. Amir Temur uchun davlatni mustahkamlashning muhim sharti — har bir mansabga munosib shaxsni qo‘yish edi. Bu yondashuv davlatchilikning amaliy zarurati bilan birga, chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunga ham ega bo‘lgan [7].

Birinchidan, “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda layoqat va ishbilarmonlik asosiy mezonlardan biri sifatida ko‘rinadi [1]. Davlat boshqaruvida mansab faqat sharaf yoki imtiyoz emas, balki og‘ir mas’uliyat sifatida qaraladi. Shu sababli amaldor davlat ishini yurita oladigan, vaziyatni anglaydigan, qaror qabul qilishga qodir, xalq va davlat manfaatini tushunadigan shaxs bo‘lishi lozim edi. Bu holat Amir Temur boshqaruvida kadr masalasi tasodifiy tanlov emas, balki maqsadli siyosiy mexanizm bo‘lganini ko‘rsatadi [8].

Ikkinchidan, mansabdor shaxs tanlashda sadoqat muhim o‘rin tutgan [1]. Biroq bu sadoqat oddiy shaxsiy bo‘ysunish yoki hukmdorga yaqinlik ma’nosida emas, balki davlatga, tartibga, saltanat manfaatiga sodiqlik sifatida tushunilgan. Amir Temur boshqaruvida amaldorning sadoqati uning davlat ishida sobitligi, topshiriqni bajarishdagi mas’uliyati, og‘ir vaziyatda xiyonat qilmasligi va umumiy manfaatni shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yishi bilan baholangan [2].

Uchinchidan, “Temur tuzuklari”da aql-zakovat va tadbirkorlik mansabdor shaxsning zaruriy sifati sifatida talqin qilinadi [1]. Davlat boshqaruvi faqat kuch yoki buyruq bilan yuritilmaydi. U vaziyatni tahlil qilish, odamlar ruhiyatini anglash, ijtimoiy-siyosiy muvozanatni saqlash, zarur paytda murosaga kelish va zarur paytda qat’iy qaror qabul qilishni talab etadi. Shu ma’noda, Amir Temur boshqaruvida mansabdor shaxsdan fikrlash madaniyati, maslahatga quloq tutish va oqilona xulosa chiqarish salohiyati talab qilingan [4].

To‘rtinchidan, mansabdor shaxslarni tanlashda adolatparvarlik alohida mezon sifatida namoyon bo‘ladi [1]. Adolat Amir Temur davlatchilik qarashlarining markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi [2]. Chunki adolat bo‘lmagan joyda xalqning davlatga ishonchi susayadi, boshqaruv tizimida norozilik kuchayadi, amaldorlar o‘zboshimchalikka moyil bo‘ladi. Shuning uchun mansabdor shaxs faqat bilimli yoki jasur bo‘lishi yetarli emas; u adolat mezoniga amal qiladigan, xalq bilan muomalada insofli, davlat mulki va vakolatidan shaxsiy manfaat uchun foydalanmaydigan shaxs bo‘lishi zarur edi [5].

Beshinchidan, “Temur tuzuklari”da maslahat va kengash tamoyili muhim boshqaruv mezoni sifatida ko‘rinadi [1]. Amir Temur davlat ishlarida kengashga, tajribali kishilar fikriga, amirlar va

dono kishilar maslahatiga alohida e’tibor bergan [4]. Bu holat mansabdor shaxs tanlashda ham o‘z aksini topgan. Maslahatga moyil bo‘lgan, boshqalar fikrini eshita oladigan, faqat o‘z qarashiga yopishib olmaydigan amaldor boshqaruvda samaraliroq hisoblangan. Demak, Temur davlatchiligida kadr salohiyati faqat individual bilim yoki jasorat bilan emas, balki jamoaviy fikrlash va maslahat madaniyatiga munosabat bilan ham baholangan [9].

Oltinchidan, mansabdor shaxs uchun jasorat va qat’iyat ham muhim sifat sifatida qaralgan. Amir Temur davrida davlat boshqaruvi murakkab siyosiy, harbiy va ijtimoiy sharoitlarda olib borilgan [4]. Bunday sharoitda amaldor qo‘rqoq, ikkilanadigan yoki faqat shaxsiy xavfsizligini o‘ylaydigan shaxs bo‘lsa, davlat manfaatiga zarar yetkazishi mumkin edi. Shu sababli mansabdor shaxsdan qat’iylik, og‘ir vaziyatda mas’uliyatni zimmasiga olish va davlat ishini oxirigacha bajarish talab etilgan [1].

Yettinchidan, “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda tajriba va amaliy sinovdan o‘tganlik ham muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Amir Temur kadrlarni faqat nazariy bilim yoki tashqi obro‘ga qarab emas, balki amalda o‘zini ko‘rsatganligi, oldingi xizmatlari, sadoqati va natijadorligiga qarab baholagan [2]. Bu esa boshqaruvda meritokratik yondashuv unsurlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Ya’ni mansabga ko‘tarilishda shaxsning real xizmati, layoqati va davlat ishida foyda keltira olish qobiliyati muhim sanalgan [10].

Mazkur mezonlarning barchasi Amir Temur davlatining shakllanishi va taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan [7]. Kuchli markazlashgan davlatni barpo etish uchun faqat harbiy qudrat yetarli emas edi. Buning uchun hududlarni boshqaradigan, buyruqlarni joylarda ijro etadigan, xalq bilan davlat o‘rtasida bog‘lovchi vazifasini bajaradigan, soliqlar, harbiy safarbarlik, tartib-intizom va ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydigan mansabdorlar tizimi zarur edi. Amir Temur aynan shu zaruratni chuqur anglagan va kadr tanlash masalasini davlatchilikning asosiy tayanchlaridan biri sifatida ko‘rgan [3].

“Temur tuzuklari”da ifodalangan kadr tanlash mezonlarining yana bir muhim jihati shundaki, ularda ma’naviy-axloqiy sifatlar bilan amaliy boshqaruv salohiyati uyg‘un holda namoyon bo‘ladi [1]. Masalan, sadoqat, adolat, insof, halollik kabi sifatlar ma’naviy-axloqiy mezonlar bo‘lsa, aql-zakovat, tajriba, tadbirkorlik, qat’iyat va tashkilotchilik amaliy boshqaruv mezonlari hisoblanadi. Amir Temur davlatchiligida ushbu ikki yo‘nalish bir-biridan ajratilmagan. Aksincha, haqiqiy mansabdor shaxs aynan shu ikki jihatning uyg‘unligiga ega bo‘lishi lozim deb qaralgan [11].

Bu yondashuv bugungi davr uchun ham muhim nazariy xulosa beradi [12]. Zamonaviy davlat boshqaruvida ham kadrlar salohiyatini yuksaltirish faqat bilim, diplom yoki lavozim tajribasi bilan cheklanmasligi kerak. Rahbar yoki mansabdor shaxsda kasbiy kompetensiya bilan birga, ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy poklik, adolat, jamoa bilan ishlash, maslahatga ochiqlik va davlat manfaatini ustuvor qo‘yish kabi sifatlar ham bo‘lishi zarur. Shu ma’noda, “Temur tuzuklari”dagi kadr tanlash mezonlari tarixiy manba bo‘lish bilan birga, boshqaruv madaniyati va kadrlar siyosati uchun nazariy-ma’naviy ahamiyatga ega [11].

Xulosa. “Temur tuzuklari” asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Amir Temur davlatchiligining shakllanishi va taraqqiyotida mansabdor shaxslarni tanlash masalasi alohida strategik ahamiyat kasb etgan. Mansabdor shaxslarni tanlashda layoqat, sadoqat, aql-zakovat, adolat, tajriba, jasorat, maslahatga moyillik va mas’uliyat kabi mezonlar asosiy o‘rin tutgan [1, 2].

Ushbu mezonlar Amir Temur davlatining kuchli boshqaruv tizimini shakllantirishga, markazlashuvni ta’minlashga, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni mustahkamlashga va davlat taraqqiyotiga xizmat qilgan [3, 7]. Eng muhimi, “Temur tuzuklari”da kadr tanlash masalasi faqat lavozimga tayinlash amaliyoti sifatida emas, balki davlat taqdiri, xalq manfaatlari va boshqaruv adolati bilan bog‘liq masala sifatida talqin etilgan [1].

Shu bois, “Temur tuzuklari”dagi mansabdor shaxslarni tanlash mezonlarini o‘rganish bugungi kunda ham dolzarbdir. Chunki jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish, rahbarlik lavozimlariga munosib shaxslarni tanlash, ularning kasbiy va ma’naviy fazilatlarini uyg‘un baholash har qanday davlat boshqaruvi tizimining muhim sharti bo‘lib qolmoqda [12].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Temur tuzuklari / Forschadan tarjimon A. So‘g‘uniy va H. Karomatov; izohlar muallifi akademik B. Ahmedov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991. – 256 b.

2. Ahmedov B. Amir Temurni yod etib. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 126 b.

3. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000. – 365 b.

4. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Tarjimon O. Boriyev. – Toshkent: Kamalak, 1994. – 288 b.

5. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi (Ajoyib al-maqdur fi tarihi Taymur): 2 jildlik / Tarjimon U. Uvatov. – Toshkent: Mehnat, 1992.

6. Gonzales de Klaviho R. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida / Tarjimon M. Xasanov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2007. – 184 b.

7. Amir Temurning jahon tarixida tutgan o‘rni: Maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan, 1996. – 264 b.

8. Amir Temur saboqlari: Maqolalar to‘plami. – Toshkent, 1997. – 312 b.

9. Muiniddin Natanziy. Muntaxab ut-tavorixi Muiniy / Tarjimon R. Jalilova. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 264 b.

10. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. – Toshkent: Fan, 1968. – 184 b.

11. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.

12. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.